

УДК 930 (477)

Горбуров Є.Г., Миколаївська обласна державна адміністрація

Рух Опору в період Великої Вітчизняної війни в українській історіографії

У статті аналізуються основні етапи і стан розробки питань руху Опору на окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни: діяльність партизанських загонів і підпільників, місце і роль ОУН-УПА в антифашистській боротьбі, показуються здобутки і перспективи української історичної науки у висвітленні цієї проблеми.

Fundamental stages and the state of working out of questions of Resistance movement on the occupied territory of Ukraine in the years of the Great patriotic war are analysed in the article; the activity of partisan detachment and underground, the place and the OUN-UPA role in the anti-fascist struggle, achievements and prospects of Ukrainian historical the science are shown in the illumination of this problem.

Горбуров Євген Григорович
(1954 р.н.). Закінчив Одеський інженерно-будівельний інститут у 1976 р., інженер-будівельник. Помічник голови Миколаївської обласної державної адміністрації. Тема наукового дослідження: "Рух Опору на Півдні України в роки Великої Вітчизняної війни".

Велика Вітчизняна війна проти німецько-фашистських загарбників, окремі її аспекти знайшли відображення на сторінках історичних, воєнно-історичних, художніх, мемуарних і документальних книг. У цій статті ставиться завдання проаналізувати стан вивчення руху Опору в українській історичній літературі.

Це питання певною мірою вже розглядалося в ряді історіографічних робіт [1]. Слід виділити монографію і наукову статтю В.І.Клокова [2], в яких не лише аналізується ступінь і зміст досліджень істориків, присвячених даній проблемі, але й піднімається ряд теоретичних питань, зокрема про характер і форми боротьби в тилу фашистських окупантів.

Ідеологи КПРС створили чітко підпорядковану марксистсько-ленінській доктрині концепцію історії Великої Вітчизняної війни. Цілковито пристосована до політичної кон'юнктури, ґрунтуючись на умовчаннях, напівправді чи деформаціях історичної правди, на популяризації різного роду міфологічних версій драматичних сторінок війни, вона стала фундаментом і змістом квазіісторії одного з найтрагічніших і водночас найепічніших періодів вітчизняного минулого.

Історичні умови сучасної України вимагають вироблення принципово нових засад у дослідженні та висвітленні вельми складних обставин, пов'язаних з періодом Великої Вітчизняної війни. Без перегляду з наукових позицій усього масиву фактичного матеріалу, переосмислення висновків, оцінок і теоретичних узагальнень грандіозна епоха Великої Вітчизняної війни не зможе стати позитивним здобутком історичного досвіду народу України.

У висвітленні діяльності підпільного і партизанського руху, націоналістичного підпілля в українській історіографії виділяються три основні етапи: 1) з початку Великої Вітчизняної війни і до її закінчення; 2) після переможного завершення війни до другої половини 80-х років; 3) з другої половини 80-х років і до теперішнього часу. Дана періодизація покладена в основу огляду.

Дії радянських партизанів, підпільників в Україні знайшли відображення вже в перші дні війни. Газета "Правда" 26 червня 1941 р. надрукувала статтю О.Корнійчука "Піднявся український народ", через два дні повідомила про боротьбу селян західних областей України проти

окупантів, 21 липня – про виникнення в Україні сотень партизанських загонів у тилу ворога [3].

25 липня 1941 р. "Правда" опублікувала статтю М.Бурмистренка "Партизанська війна проти німецьких фашистів на Україні", де автор розповів про перші дії партизанів, звірства німецько-фашистських загарбників. Про подвиги народних месників постійно друкували газети "Правда", "Известия", "Красная звезда" та ін. Серед матеріалів, розміщених на сторінках центральної преси, слід відзначити статтю Б.Пономарьова "Партизанська війна на Карпатській Україні" [4], нариси О.Довженка "Україна в полум'ї" [5], П.Панча "Полум'я народної боротьби" [6], В.Іванова "Генерал Орленко і його народ" [7], Т.Строкача "Бойові дії українських партизанів", "Партизанська весна на Україні", "Нові удари українських партизанів" [8], А.Шияна "За лінією фронту" [9] та ін. Про бойові дії партизанів України розповідалось на сторінках журналів "Большевик", "Партийное строительство", "Под знаменем марксизма", "Славяне" [10].

Незважаючи на те, що література тих років носила в більшості описовий характер, вона відіграла велику роль у пропаганді героїзму радянських людей в тилу ворога, сприяла розповсюдженню досвіду використання різноманітних форм і методів опору окупантам, мобілізації на боротьбу з гітлерівськими загарбниками. Специфіка воєнного часу, необхідність збереження військової таємниці не давали можливості відобразити діяльність підпільників.

У статті М.І.Супруненка "З досвіду півторарічної боротьби радянських партизанів проти німецьких окупантів", а також в одному з розділів "Нарисів історії України" [11] вперше подаються узагальнені дані про бойову діяльність українських підпільників і партизанів.

Своєрідними виданнями цього періоду є преса підпілля і партизанських з'єднань – газети, журнали, бойові листки, всього 60 найменувань. Серед них виділяються газети "Радянська Україна", "Красный партизан" і "Партизан України", що виходили на базі партизанських з'єднань О.О.Федорова, С.А.Ковпака та О.М. Сабурова.

З початком публікації матеріалів надзвичайної комісії, створеної ще в січні 1943 р. по розслідуванню злочинів окупантів, з'явилася можливість відобразити цю тему на основі документальних джерел, проте радянське керівництво не

було зацікавлене в об'єктивному висвітленні причин допущених ним трагічних прорахунків напередодні і на початку війни.

В ході визволення України від німецько-фашистських загарбників в 1943-1944 рр. в газетах "Радянська Україна", "Правда України", "Вільна Україна", журналах "Україна", "Дніпро", "Вітчизна", "Пропагандист і агітатор" вміщувались матеріали про героїчну боротьбу українського народу в тилу ворога, але без зазначення місця дій, назв загонів і прізвищ командирів. Метою цих публікацій було не стільки аналіз і узагальнення фактів, скільки пропаганда героїзму і передача бойового досвіду. З'являються перші узагальнення накопичених фактів. Так, О.Чеканюк видав працю про народне ополчення в оборонних битвах під Києвом і Одесою [12].

В 1943 р. вийшла праця начальника Українського штабу партизанського руху Т.А.Строкача [13], де на великому фактичному матеріалі показано вклад партизанів України у боротьбу проти німецько-фашистських загарбників, наведено дані про кількість втрат у живій силі та техніці. Автор розповів про взаємодію партизан з військами Червоної Армії, дав високу оцінку партизанським рейдам, показав підтримку народних месників місцевим населенням.

У 1944 р. з'явилися збірник матеріалів про злочини німецько-румунських загарбників в Одесі і Одеській області [14], а також праця П.Слінука про масове знищення українського населення окупантами [15].

Після закінчення Великої Вітчизняної війни розпочалося збирання матеріалів та їх наукове осмислення. Популярний характер публікацій воєнних часів дедалі більше змінювався працями, які відтворювали бойовий і трудовий подвиг населення України на базі не тільки матеріалів періодичних видань, але й архівних документів, які тільки починали приводити в порядок.

У післявоєнний час історики доклали чимало зусиль на перевірку даних про діяльність підпільників і партизанів, аналізували й узагальнювали їх з метою визначення кількості підпільних груп, чисельності їх учасників, з'ясовуючи з результати роботи в тилу ворога. Ці дослідження ведуться і до теперішнього часу.

В наукових збірниках, журналах з'явилися статті О.Т.Юрченка [16], ІІ.Слинька [17] про діяльність партизанів і підпільників, про керівну роль комуністичної партії в русі опору.

В.І.Клоков говорив про спільну боротьбу радянського, чехословацького і польського народів в тилу німецько-фашистських загарбників [18]. На сторінках журналів виступали із статтями І.Ф.Лисенко [19], А.К.Будик [20] та ін. В 1945 р. побачили світ праці В.Бегми, Д.Бедзика, Г.В.Кузовкова [21].

Поряд з нарисами, які висвітлювали діяльність партизанських загонів і з'єднань, з'явилися роботи, в яких знайшла відображення бойова і диверсійна діяльність підпільних організацій і груп [22].

Проте дослідники зіштовхнулись із труднощами використання архівних документів, до яких був обмежений доступ. В цей період йшло накопичення архівних матеріалів, які не були оформлені, публікація документів і матеріалів лише розгорталася, тому на даному етапі не було підготовлено жодної узагальнюючої роботи з теми дослідження.

Перша узагальнююча праця про партизанський рух у Великій Вітчизняній війні підготовлена у 1949 р. заступником начальника Українського штабу партизанського руху полковником І.Г.Стариновим на основі прочитаних ним лекцій [23]. Вона була суворо засекреченою, тому не могла використовуватися цивільними істориками.

Тема підпільного і партизанського руху в перше повоєнне десятиліття була дуже актуальною, саме в цей період захищено більше тридцяти кандидатських дисертацій. В 1958 р. М.З.Данилюк, Є.В.Сафронович і А.П.Черненко опублікували детальний огляд дисертаційних робіт, присвячених підпільній боротьбі і партизанському руху на Україні [24]. Побачили світ збірники документів, що містили матеріали з даної проблеми [25].

Значну роботу в справі збирання і розробки документальних матеріалів зробила комісія з історії Великої Вітчизняної війни в Україні при Президії АН УРСР, республіканська виставка у Києві "Партизани України у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників". Співробітниками комісії було записано близько 400 спогадів учасників партизанського руху і підпілля, видано збірник біографічних нарисів про героїв-партизанів [26]. Крім того, співробітники виставки видали путівник, що являв собою своєрідний нарис історії підпілля та партизанського руху в Україні, вперше накреслював періодизацію всенародної боротьби в тилу ворога, наво-

див окремі узагальнені цифри кількості партизанів, партизанських груп, загонів, з'єднань, результати їх бойової діяльності.

Зосередження документів Українського штабу партизанського руху в Комісії з історії Вітчизняної війни Академії наук Української РСР дало змогу підготувати не тільки популярні, але й перші узагальнюючі наукові дослідження періоду Великої Вітчизняної війни.

Проте невдовзі діяльність комісії була згорнута, припинив свою роботу створений на її базі воєнно-історичний відділ Інституту історії АН УРСР, розформована і партизанська виставка. У бібліотечні спецфонди відправлено унікальний збірник документів "Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні 1941-1945 рр.", виданий у 1951 р., знято з виробництва великий збірник документів про підпільно-партизанський рух у 1941-1944 рр., а його верстка поповнила фонди республіканського партійного архіву. На тривалий час дослідницьку та популяризаторську роботу з цієї тематики було різко обмежено.

Саме в цей період українська історіографія про підпільний партизанський рух збагатилася мемуарною літературою. Перші спогади належать С.А.Ковпаку [27]. Ним були написані книги "Похід в Карпати", "Від Путивля до Карпат", де розповідається про дії партизанів у ворожому тилу [28].

25 грудня 1942 р. в газеті "Правда" вперше надруковано статтю Ф.Орленка (псевдонім О.Федорова) "В боях за Батьківщину", а в 1947 р. вийшла його книга "Підпільний обком діє". Бойовим діям цього партизанського з'єднання присвячені спогади М.Шеремета, Т.Гнедаша [29]. Заслуженою любов'ю користувалися книги М.Д.Медведева, П.П.Вершигори, І.Козлова, А.Шияна, М.Андросова, М.Наумова і О.М.Сабурова [30].

Своєрідним літописом партизанського руху в Україні є також щоденники комісара з'єднання сумських партизанських загонів С.В.Руднева та секретаря Чернігівського підпільного обкому М.М.Попудренка [31].

У післявоєнне десятиріччя українська історіографія героїчного подвигу українського народу в тилу ворога ввела в науковий обіг деякі важливі документи, праці мемуарного характеру. Слід відмітити, що спогади ветеранів мають велике політичне, наукове і виховне значення. Вони розкривають важливі форми і методи, якими

діяли партизани і підпільники серед населення, ведучи боротьбу з загарбниками.

Разом з тим поряд з цінністю мемуарної літератури, як джерела по вивченню підпільної і партизанської боротьби, існують і суттєві недоліки цього жанру. В ряді мемуарних джерел замовчуються назрілі проблеми і недоліки, тверезий аналіз підміняється завищенням оптимізмом в оцінці досягнутого. Це вимагає від дослідника критичного аналізу до використаної інформації, яка спиралась на мемуарні джерела.

Говорячи про літературу взагалі, опубліковану як в роки війни, так і в післявоєнне десятиріччя, необхідно підкреслити, що вона створила базу, заклала фундамент ґрунтового вивчення історії боротьби радянських людей в тилу німецько-фашистських та румунських окупантів, в тому числі про діяльність партизанських загонів і підпільних груп.

Після XX з'їзду КПРС історики приділяли значну увагу визначенню найбільш достовірної кількості учасників підпілля і всенародної боротьби, виявленню і вивченню діяльності нових підпільних груп і партизанських загонів, виникненню і розгортанню всенародної боротьби в тилу ворога, її формам, намагаються створити нову, багатопланову картину боротьби в тилу окупантів.

Робота велась у тісному зв'язку з публікацією нових документів, розширенням і збагаченням джерельної бази. Починаючи з 1956 р., партійні архіви видали ряд цінних збірників і матеріалів [32]. Слід відзначити появу збірки документів про німецько-фашистський окупаційний режим в Україні [33]. У науковий обіг було введено ряд нових матеріалів, які розкривали важливі події років війни.

Внаслідок розширення джерельної бази, тематики наукових праць і здійснення високих вимог до їх написання вийшли у світ монографічні дослідження, статті в періодичних виданнях, присвячені радянському підпіллю і партизанському руху в Україні.

Однією з таких монографій стала праця М.І.Супруненка, що вийшла в 1956 р. [34]. В ній автор приділив значну увагу всенародній боротьбі у ворожому тилу, вперше зробив спробу проаналізувати результати мобілізації сил українського народу в перший період війни. Першу монографічну працю, присвячену діяльності підпілля і партизанського руху в Україні на основі архівного матеріалу та мемуарної літерату-

ри підготували В.І.Клоков, І.Т.Кулик, І.І.Слинько [35].

Завдяки працям цих істориків розширилась уява про форми всенародної боротьби радянських людей в тилу ворога, стала відомою діяльність великої кількості патріотів, про яких дані були не повними або зовсім відсутніми. Представляють інтерес дослідження К.К.Дубини, Г.Я.Ємченка, В.М.Нем'ятого [36]. На жаль, їх роботи обмежені рамками окремих регіонів і тому не дають повної уяви про рух опору на всій тимчасово окупованій території України. Крім того, основна увага в них приділяється саботажу населенням всіх заходів, що проводили загарбники.

В 1957 р. з'явилася книга П.Т.Тронька, присвячена боротьбі комсомолу і молоді України проти німецько-фашистських загарбників [37]. У монографії І.Л.Дем'янчука досліджено питання про партизанську пресу України [38], з'явилися книги, присвячені діяльності місцевих партійних організацій по керівництву всенародною боротьбою трудящих проти загарбників [39] та ін. Ця тематика знайшла відображення в узагальнюючих працях з історії Комуністичної партії України та історії Української РСР [40]. Незважаючи на серйозні недоліки в змісті публікацій цього періоду, вони відіграли значну роль у широкій пропагандистській діяльності по вихованню у населення патріотичних почуттів.

В другій половині 60-х років з'явився три томник з історії Великої Вітчизняної війни в Україні [41], що був підготовлений Інститутом історії партії при ЦК КП України за участю науковців Інституту історії АН УРСР, викладачів вузів республіки, воєнних істориків, видатних воєначальників, активних учасників війни. Проте в даній праці не розкривались причини загибелі формувань руху опору на окупованій території, не вказувались прорахунки тогочасного партійного керівництва в питаннях становлення і діяльності підпільного і партизанського руху. Поряд з тим слід зазначити, що в даній монографії до наукового обігу було введено ряд нових документів про підпілля України, партизанські з'єднання і загони, форми боротьби партизанів і підпільників проти гітлерівців.

Саме на цьому етапі історіографія даної проблеми поповнилась так званими фундаментальними працями з історії компартії та історії Великої Вітчизняної війни, де надто перевищувалась і прикрашалась роль партії і одночасно фальси-

фікувалась, перекручувалась або взагалі замовчувалась діяльність окремих партизанських формувань і підпілля [42].

В цей період вийшли нові мемуари С.А.Ковпака, О.М.Сабурова, М.І.Наумова, П.П.Вершигори, Т.А.Строкача, А.В.Бегми, Л.Є.Кизи, І.П.Герасименка та ін. [43]. Про участь комсомолу і молоді України у всенародній боротьбі розповідалось на сторінках книг П.Т.Тронько, В.Д.Яценко [44].

І.І.Слинько показав радянське підпілля і партизанів України в період визвольних боїв Червоної Армії на території республіки у 1944 р. [45]. Цінним з наукової точки зору був збірник листівок [46], а також праць, в яких розкривалась історія підпілля і партизанського руху в окремих районах України. Знайшли відображення питання підпільного і партизанського руху, хоча і прикрашено і в нарисах історії партійних організацій [47].

На сторінках 26-томної Історії міст і сіл України, яка підготовлена великим колективом істориків [48], вперше на основі значної джерельної бази висвітлюється діяльність багатьох підпільних організацій і груп. Авторами багатьох історичних нарисів про населені пункти були місцеві жителі, які всебічно вивчали події не лише за архівними документами і матеріалами, але й порівнювали їх із свідченнями очевидців, завдяки чому були виявлені сотні патріотів-учасників підпілля, що загинули в боротьбі з окупантами.

У збірниках статей "Герои подполья" [49] містяться нові дані про бойову взаємодію партизанів і підпільників, діяльність яких стала відома лише в результаті науково-пошукової роботи, здійсненої в післявоєнні роки. Новий фактичний матеріал відобразився в ряді праць, присвячених діяльності комсомольсько-молодіжного підпілля на тимчасово окупованій території України [50].

Відразу ж по завершенні війни під тиском владних структур відбулася мутація історіографії "під Сталіна" та його оточення, потім "під Хрущова", далі – "під Брежнєва". Ось чому незavidною виявилася доля капітальних праць про минулу війну – 6-томної та 12-томної. Задумані як останнє слово історичної науки, вони були дискредитовані відвертою і цинічною кон'юнктурищиною. Особливо це стосується другої із названих праць. Багатотомне видання ґрунтувалося на сталінській методології і тому неправдиво зображало драматичні події напередодні війни та в її перший період.

У 80-ті роки кола, не зацікавлені в правдивому висвітленні подій Великої Вітчизняної війни, зірвали спробу створити 10-томну її історію силами прогресивно настроєних науковців Інституту воєнної історії Міністерства оборони СРСР. Була розповсюджена практика, коли регіональні дослідні установи й місцеві автори повинні були керуватися положеннями московських видань як “директивами центру”.

На сторожі інтересів офіційної ідеології стояли Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та його філіали у республіках, а також кафедри марксизму-ленінізму та історії КПРС у вузах. Ця система забезпечувала її монополію в історичній науці. Цілком очевидно, що від такої науки не можна було чекати чесної й вичерпаної відповіді на багато заплутаних питань, зокрема щодо національно-визвольного руху на західноукраїнських землях. В радянські часи цей рух характеризувався виключно негативно [51]. Історики ігнорували факти боротьби проти німецько-фашистських загарбників окремими групами та бойовими загонами українських патріотів-націоналістів, робили висновок, що українському народові в роки Великої Вітчизняної війни доводилось вести боротьбу не тільки проти фашистських загарбників, а й проти їхніх вірних слуг – українських буржуазних націоналістів, які всіляко намагались придушити народний партизанський рух [52].

Новий етап української історіографії про рух опору в роки Великої Вітчизняної війни на окупованій території розпочався у другій половині 80-х років XX сторіччя і продовжується до сьогодні. Доступ до архівних джерел, відсутність ідеологічної монополії комуністичної партії, партійної цензури, зростаючі публікаційні можливості створили умови для якісно нового рівня досліджень у галузі історичної науки.

На процес формування нової української вітчизняної історіографії “малої війни” позитивний вплив мали урядові документи, присвячені 50-55-річчю визволення України від фашистських загарбників та Перемозі радянського народу у Великій Вітчизняній війні. У визначенні координат наукових пошуків та усуненні збочень певну роль відіграли тези доповіді Л.М.Кравчука на урочистих зборах, присвячених 48-й річниці Перемоги [53].

Важливою рисою сучасної історіографії, тісно пов’язаної з попередньою, є визначення основних концептуальних підходів до вивчення істо-

рії Великої Вітчизняної війни й руху Опору на окупованій території. Зокрема, це стосується публікацій М.В.Ковалю [54]. Стверджуючи, що вся радянська історіографія базувалася на сталінських постулатах і тлумаченнях, метою яких було приховувати від народу правду історії, автор пропонує створювати нову історіографію з теми “Україна в другій світовій війні”, яка відповідала б нормам і запитам демократичного суспільства, утверджувала історичну правду. Він називає 20 проблем, які потребують спеціального вивчення, і серед них – прорахунки і вади у створенні радянського антифашистського підпілля й партизанського руху в тилу ворога, роль і місце організації українських націоналістів у визвольному русі.

Особливої гостроти набула проблема ролі і діяльності націоналістичного підпілля, ОУН-УПА в ході підготовки до святкування 50-річчя переможного завершення Великої Вітчизняної війни, що знайшло своє відображення в дискусіях на кількох наукових і науково-теоретичних міжнародних, загальноукраїнських і регіональних конференціях [55] та в багатьох публікаціях про ОУН-УПА. Найбільш характерними рисами доповідей і повідомлень істориків було широке використання нових документів і матеріалів, запозичених з архівних фондів України, а також Німеччини, США, Канади, глибокий аналіз теоретичних і практичних засад ОУН-УПА, динаміки створення збройних сил і їхня боротьба проти двох імперських країн.

Матеріали конференцій засвідчили, що вітчизняні фахівці у вивченні даної проблеми вийшли на якісно новий щабель. Із введенням у науковий обіг нових даних, з одного боку, є фактом участі ОУН-УПА в бойових діях проти фашистського агресора, а з іншого, одночасно підтверджується й те, що своєю приреченою на провал стратегією боротьби “на два фронти” вона фактично здійснювала геноцид проти свого народу, про що говорилося у свідченнях самих націоналістичних лідерів.

У монографії І.Т.Муковського та О.Є.Лисенка, статті В.А.Гриневича, в подальших наукових конференціях [56] було доведено, що ОУН-УПА вели боротьбу, в основному допомагаючи фашистським окупантам. З іншого боку, у 1996 р. побачила світ праця В.І.Сергійчука, в яку ввійшли маловідомі, а здебільшого зовсім невідомі документи і матеріали, раніше сховані надійно в архівах під грифом “Цілком таємно”, що стосу-

ються діяльності ОУН-УПА в роки Другої світової війни і свідчать про те, що українські націоналісти воювали за відродження й утвердження незалежної української держави, борючись на два фронти: проти гітлерівського та сталінського тоталітарних режимів. Автор мовою документів намагається розвінчати міф про колабораціонізм оунівців, їхню нібито тісну співпрацю з німецькими окупантами, що майже піввіку всупереч фактам уперто стверджували прислужники радянської ідеологічної машини [57].

Серед останніх робіт треба назвати публікації співробітника Центрального державного архіву громадських організацій України А.В.Кентія [58]. Його праці ґрунтуються на великій документальній базі. Їх характеризує намагання автора неупереджено підійти до об'єкта дослідження.

Слід відмітити, що діяльність ОУН-УПА висвітлювалась протягом всієї історії після закінчення війни зарубіжними науковцями, які мали можливість використовувати її архіви, що опинились на заході, хоч і до нинішнього часу дослідники не мають вільного доступу до всього масиву документів, пов'язаних з ОУН-УПА. Закритим є і сьогодні архів ОУН-УПА в Нью-Йорку.

Значну увагу проблемам, пов'язаним з Великою Вітчизняною війною, приділяє "Український історичний журнал". Як справедливо сказав президент України Л.Д.Кучма в привітанні з нагоди 40-річчя журналу: "Важно переоцінити роль і значення "Українського історичного журналу" в наші дні, коли знято всі колишні заборони та обмеження, відкрився простір для чесного об'єктивного неупередженого погляду на шлях, пройдений українським народом до своєї волі і державної незалежності" [59]. Саме в ньому постійно друкуються цікаві наукові статті, документи, що раніше були невідомі як громадськості, так і самим історикам [60].

В роки незалежності України з'явилося ряд серйозних фундаментальних праць з історії Великої Вітчизняної війни, чільне місце серед яких займають питання руху Опору проти загарбників на окупованій території. Серед них праці А.С.Чайковського [61], А.Трубайчука [62], М.В.Ковалюка [63], П.П.Брицького [64], Д.О.Метелиці [65] та ін.

Значним кроком вперед у дослідженні теми Великої Вітчизняної війни стало започаткування в 1997 р. збірника наукових статей "Сторінки

воєнної історії України", відтоді щорічно виходять випуски цього видання, в якому об'єктивно, у поєднанні як позитивних, так і негативних моментів, висвітлюється історія бойового і трудового подвигу населення України в роки Великої Вітчизняної війни, в них знаходять відображення питання, що раніше випадали з поля зору дослідників.

У 2000 р. вийшов спецвипуск журналу "З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ", що був повністю присвячений Великій Вітчизняній війні. В одному з його розділів, присвяченому розгортанню партизанського руху, наведені раніше невідомі дослідникам документи з фондів найсекретнішого в радянські часи архіву.

В роки незалежності України активізуються дослідження проблем становлення і діяльності руху опору на окупованій території, боротьби жителів України з румунсько-німецькими загарбниками. У Миколаєві з'явилась книга М.М.Шитюка [66], в Одесі вийшов альманах, присвячений Великій Вітчизняній війні [67], в Херсоні дана проблема зайняла чільне місце в збірнику редакційно-видавничої групи "Реабілітовані історією" [68]. Ці питання також піднімалися під час проведення обласних краєзнавчих конференцій.

Новим надбанням істориків є тлумачення історичних подій, запозичені з праць зарубіжних авторів. Це безумовно позитивне явище, яке сприяє збагаченню теоретичної бази історіографії, розширенню її оціночного діапазону. Проте інколи міркування і висновки зарубіжних дослідників трактуються як істина в останній інстанції, як колишні директивні вказівки і, некритично сприйняті, механічно переносяться до вітчизняних праць. Слід визнати, що в процесі переоцінок важливих подій і явищ, в тому числі партизанського і підпільного руху, націоналістичного підпілля на окупованій території, іноді вносяться істотні елементи дилетантизму або легковажності, перебільшень чи недооцінок, судження, відірвані від фактографічної бази, не підтвержені науковим шляхом.

У цілому ж вихід ряду наукових збірників, монографічних досліджень на нинішньому етапі української історіографії періоду Великої Вітчизняної війни свідчать про наближення змісту їх досліджень до історичної правди. Незважаючи на наявність значної кількості опублікованих праць, в українській історіографії відсутні роботи, в яких би на регіональному рівні розглядала-

ся проблема становлення і діяльності руху Опору на окупованій території в роки Другої світової війни.

Справа честі істориків гідно і справедливо відтворити епоху війни в усій її величі і трагізмі. І треба бути в цьому особливо обережним. Адже висвітлення воєнної і повоєнної доби лише в густих чорних або суцільно рожевих фарбах, як це нерідко робиться нині, не буде правдивим і образить людей воєнного покоління. Необхідно висвітлювати цю неймовірно складну епоху такою, якою вона була насправді: як найбільшу народну трагедію і як найвеличніший подвиг в ім'я майбутнього.

Література

- Самсонов А.М., Курносов А.А. К изучению истории борьбы советских людей на временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками территории СССР // Вопросы истории. – 1964. – № 12. – С. 104-111; Курносов А.А. Борьба советских людей в тылу немецко-фашистских оккупантов: История вопроса // История и историки. Историография истории СССР: Сборник статей. – М.: Наука, 1965. – С. 169-193; Лагунова Т.А. Советская историография партийного подполья и партизанского движения в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941-1945 гг.) // Очерки по историографии советского общества. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – С. 207-214; Петров Ю.П. Состояние и задачи разработки истории партизанского движения в годы Великой Отечественной войны // Вопросы истории – 1971. – № 5. – С. 13-33; Замлинский В.О. Українська радянська історіографія про партизанський рух на Україні в роки Великої Вітчизняної війни // УДЖ. – 1971. – № 1. – С. 129-134; Азяський Н.Ф., Тюшкевич С.А. Історіографія і нескоторіе вопросы методологии исследования темы // Партия во главе народной борьбы в тылу врага. 1941-1944. – М.: Мысль, 1976. – С. 3-45; Історіографія Великої Вітчизняної війни: Сборник статей. – М.: Наука, 1980. – 285 с.; Красюк А.И. Страницы исторической летописи: Вопросы историографии партизанского движения в годы Великой Отечественной войны. – Киев; Одесса: Вища школа, 1984. – 159 с.
- Клоков В.И. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине, 1941-1944: Историографический очерк. – К.: Наук думка, 1978. – 122 с.; До питання про стан формування історіографії Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії: Збірка наукових статей. – К., 1998. – С. 5-31.
- Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. // Документы и материалы в 3-х томах. – 2-е изд., доп. – Т. 1. – К., 1985. – С. 25.
- Известия. – 1942. – 31 марта.
- Там само. – 1 октября.
- Там само. – 24 декабря.
- Красный флот. – 1942. – 10 марта; Красная звезда. – 1943. – 12 мая.
- Известия. – 1943. – 18 августа.
- Там само. – 28 августа.
- Зленко А. Большевикское подполье в тылу немцев на Украине // Партийное строительство. – 1942. – № 7. – С. 35-37.
- Наукові записки Інституту історії. – Кн. 1. – Уфа, 1943; Нариси історії України. – Уфа, 1942. – С. 42-54.
- Чеканюк О. Народне ополчення в героїчній обороні Києва і Одеси. – М., 1943. – 52 с.
- Сторожак Т.А. Партизани України. – Б.м.: Укрвидав. – ЦК КП(б)У, 1943. – С. 32-34.
- Про злочинства, заподіяні німецько-румунськими загарбниками в м. Одесі і районах Одеської області. – К., 1944. – 345 с.
- Слінчук П. Людожери. – К., 1945. – 294 с.
- Юрченко О.Т. КП(б)У в період Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу // Більшовик України. – 1949. – № 3. – С. 81-90; Його ж. Його ж. Народ в дні Великої Вітчизняної війни // Героїчний шлях боротьби і перемог: Збірник статей. – К., 1950. – С. 203-208.
- Слинько І.І. Партизани України – могутня сила в розгромі німецько-фашистських загарбників // Пропагандист і агітатор. – 1945. – № 10. – С. 101-107.
- Клоков В.И. Из истории спільної боротьби радянського і чехословацького народів в тилу німецько-фашистських загарбників // Вісник АН УРСР. – 1953. – № 8. – С. 115-117; Його ж. Из истории спільної боротьби радянського і польського народів в тилу фашистських загарбників // Там само. – 1954. – № 7. – С. 85-94.
- Лисенко І.Ф. Героїзм радянського учительства та школярів у Великій Вітчизняній війні // Радянська школа. – 1947. – № 6. – С. 78-87.
- Будик А.К. Всенародний характер партизанського руху на Україні в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу (1941-1944 pp.) // Наукові записки Київського університету. – Т. XI. – Вип. 2. – 1952. – С. 96-104.
- Бегма В. Злочини німців і народна боротьба на Ровенщині. – Київ; Харків, 1945. – 47 с.; Бездик Д. Плем'я нескорених: Нариси про комсомольське підпілля на Україні в дні Вітчизняної війни. – К., 1949. – 54 с.; Кузовков Г.В. Партизанський рух на Україні в період Великої Вітчизняної війни: Стенограма публічної лекції. Товариство для поширення політичних та наукових знань УРСР. – К., 1951. – 34 с.; Його ж. Герої партизанської війни на Україні: 36. нарисів. – Кн. 1. – К., 1948. – 81 с.
- Штеренштейн. Непокорный порт города-героя: Одесские партизаны в борьбе с немецко-румынскими захватчиками // Огни Черноморья. – Одесса, 1949. – С. 81-96; Гапонюк С.Д., Донец Г.Т., Косменко Г.П., Мартиненко І.І. Українська підпілля на комсомольська організація в період Великої Вітчизняної війни 1944-1945 pp. // Наукові записки Ніжинського педінституту. – Київ; Львів: Радянська школа, 1952. – Т. 3. – С. 79-97.
- Старинов И.Г. Партизанское движение в Великой Отечественной войне: Курс лекций. – М., 1949. – 110 с.
- Данилюк М.З., Сафонова Е.В., Черненко А.П. Огляд дисертацій, присвячених підпільній боротьбі і партизанському руху на Україні в роки Великої Вітчизняної війни // УДЖ. – 1958. – № 6. – С. 103-110.
- Німецькі окупанти на Полтавщині (1941-1943 pp.): 36. документів. – Полтава, 1947; Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза: Сб. документов и материалов. – Т. 1-3. – Одесса, 1948-1951.
- Герої партизанської боротьби на Україні: Збірник нарисів. – Кн. I. – К., 1948. – 255 с.
- Ковпак С.А. У боях і походах // Труд. – 1944. – 19 марта.
- Ковпак С.А. Похід у Карпати. – Київ; Харків, 1944. – 102 с.; Його ж. От Путивля до Карпат. – М., 1945. – 138 с.
- Шеремет М. В партизанських загонах. – К., 1947. – 93 с.; Гнедаш Т. З партизанами Федорова. – К., 1948. – 210 с.
- Медведев Д. Это было под Ровно. – М., 1948. – 21-3 с.; Його ж. Сильні духом. – Львів, 1955. – 254 с.; Його ж. На берегах Південного Бугу // Жовтень. – 1952. – № 7. – С. 42-64; № 8. – С. 68-84; Вершигора П. Люди з чистою совістю. – К., 1946. – 301 с.; Козлов І. У Кримському підпіллі. – К., 1946. – 134 с.; Андросов М. Хоробрі серця. – К., 1950. – 157 с.; Наумов М. Хинельские походы. – К., 1953. – 211 с.; Сабуров О. Залізного фронту. – Львів, 1959. – 277 с.
- Руднев С.В. Щоденник про Карпатський рейд. – К., 1948. – 96 с.; Попудренко М. Щоденник. – К., 1949. – 104 с.
- Запорожская область в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.): Сб. документов. – Запорожье, 1959. – 321 с.; Радянська Ровенщина: Документи і матеріали. – Львів, 1962. – 296 с.; Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941-1945 гг.): Сб. документов и материалов. – Днепропетровск, 1962. – 396 с.; Киевщина в годы Великой Отечественной войны: Сб. документов. – К., 1963. – 354 с.; Молода гвардія: Сб. документів і спогадів про героїчну боротьбу підпільників Краснодона у дні тимчасової фашистської

- окупації (липень 1942 – лютий 1943 рр.). – К., 1960. – 193 с.
33. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: 36 документів і матеріалів. – К., 1963. – 412 с.
  34. Супруненко Н.И. Україна в Великій Отчественній війні Советського Союзу. – К., 1956. – 216 с.
  35. Клоков В., Кулик І., Слинько І. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1957. – 317 с.
  36. Дубина К. В годы тяжелых испытаний. – К., 1962. – 194 с.; Емченко Г. Годы суровых испытаний. – Луганськ, 1965. – 185 с.; Нем'ятий В. Вірність: 3 історії боротьби трудящих Миколаївської області проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни. – Одеса: Маяк, 1973. – 193 с.; Його ж. Створення та діяльність партійного підпілля на півдні України (1941-1944 рр.) // УДЖ. – 1963. – № 3. – С. 34-40; Його ж. Партійне підпілля на чолі боротьби трудящих за зрив планів фашистських окупантів по використанню промисловості України // УДЖ. – 1975. – № 4. – С. 24-32.
  37. Тронько П. Безсмертя юних (3 історії боротьби комсомольського підпілля України в роки Великої Вітчизняної війни). – К., 1957. – 68 с.
  38. Дем'янчук І.Л. Підпілля преса України (1941-1944 рр.). – К., 1956. – 164 с.
  39. Омельченко І.Я. Коммунисты Донбасса в Великой Отчественной войне: Из истории Сталинской областной организации периода Великой Отчественной войны Советского Союза 1941-1945 гг. – Сталино, 1959. – 196 с.; Шамко Е. Партизанское движение в Крыму в 1941-1945 гг. – Симферополь, 1959. – 235 с.
  40. Нариси історії Комуністичної партії України. – К., 1961. – 470 с.; Історія Української РСР: У 2 т. – Т. 2. – К., 1957. – 522 с.
  41. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 рр.: У 3 т. – Т. 1-3. – К., 1967-1969.
  42. Історія Коммунистической партии Советского Союза – 7-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1984. – 784 с.; Історія Великої Отчественної війни Советського Союзу 1941-1945 гг.: В 6 т. – Т. 1-6. – М.: Воениздат, 1960-1965; Історія Коммунистической партии Советского Союза: В 6 т. – Т. 5. Коммунистическая партия накануне и в годы Великой Отчественной войны, в период упрочения и развития социалистического общества 1938-1958 гг. – М., 1970. – 723 с.
  43. Ковпак С.А. Солдати малої землі: 3 щоденника партизанських походів. – К., 1965. – 244 с.; Федоров О.Ф. Остання зима. Партизанська бувальщина (Спогади про бойові подвиги народних месників на Волині в 1943-1944 рр.). – К., 1965. – 316 с.; Сабуров О.М. За лінійю фронту. – К., 1969. – 196 с.; Наумов М.И. Степной рейд. – К., 1961. – 244 с.; Вершигора П.П. Рейд на Сян и Вислу. – М., 1960. – 358 с.; Строкач Т.А. Наш позивний – свобода (Спогади колишнього начальника Українського штабу партизанського руху). – К., 1964. – 225 с.; Бегма А.В., Кизя Л.С. Шляхи нескорених. – К., 1962. – 225 с.; Герасименко І.П. Партизанська іскра. – Одеса, 1969. – 99 с.
  44. Тронько П.Т. В боях за Вітчизну. – К., 1959. – 421 с.; Його ж. Подвиг твоїх батьків (з історії боротьби комсомольців і молоді Радянської України проти німецько-фашистських загарбників у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.). – К., 1968. – 213 с.; Яценко В.Д. Комсомольці України в партизанських лавах (1941-1945 рр.). – Харків, 1969. – 261 с.
  45. Слинько І. Підпілля і партизанський рух на Україні на завершальному етапі визволення, 1944 р. – К., 1970. – 196 с.
  46. Листівки партійного підпілля і партизанських загонів України у роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1969. – 214 с.
  47. Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації (1897-1968 рр.). – Одеса, 1969. – 364 с.; Нариси історії Полтавської обласної партійної організації. – Харків, 1970. – 390 с.; Нариси історії Запорізької обласної партійної організації. – К., 1968. – 415 с.
  48. Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1967. – 705 с.; Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1967. – 698 с.; Історія міст і сіл Української РСР. Луганська область. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1968. – 715 с.; Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1969. – 695 с.
  49. Герои подполья: О подпольной борьбе советских патриотов в тылу немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отчественной войны: Сборник статей. – М.: Госполитиздат, 1970-1972. – Вып. 1. – 569 с.; Вып. 2. – 479 с.
  50. Стафийчук И.П. Комсомол Украины в партизанском движении 1941-1944 гг. – М.: Мысль, 1968. – 96 с.; Яценко В.Д. Комсомольці України в партизанських лавах. – Харків, 1968. – 159 с.; Тронько П.Т. Защищая Советскую родину: Из истории борьбы комсомольцев и молодежи Советской Украины против немецко-фашистских захватчиков в период Великой Отчественной войны 1941-1945. – М.: Молодая гвардия, 1979. – 294 с.; Батичев Г. Поколение отважных. Комсомольцы Крыма – активные помощники в Великой Отчественной войне. – Симферополь, 1958. – 315 с.
  51. Руднев В. Українські буржуазні націоналісти – агенти міжнародної реакції. – К., 1955. – 234 с.; Грицьов Л., Герасименко С. Вирок виносить народ. – К., 1970. – 196 с.; Чередниченко В. Націоналізм проти націй. – К., 1970. – 201 с.; Дмитрук К. Безбатченки. – Львів, 1972. – 253 с.; Дмитрук К. Свастика на сутаках. – К., 1973. – 250 с.; Война в тылу врага. – Вып. 1. – М., 1974. – 177 с.; Замлинський В.О. Тавровани презирством народу: Про антинародну діяльність українських буржуазних націоналістів в роки Великої Вітчизняної війни. – К.: Політвидав України, 1974. – 216 с.
  52. Клоков В.Р., Кулик І., Слинько І. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1957. – 271 с.
  53. Перемога в ім'я життя: Виступ Президента України Л.М.Кравчука на урочистих зборах, присвячених 48-й річниці Перемоги // Голос України. – 1993. – 11 травня.
  54. Коваль М.В. Україна в другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.): Спроба сучасного концептуального бачення. – К., 1994. – 58 с.; Коваль М.В. 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К., 1995. – 201 с.
  55. Українська Повстанська армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940-1950 рр. // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 25-26 серпня 1992 р. – К., 1992. – 240 с.; Справжній і міфічні визволителі України // Матеріали науково-практичної конференції 9 квітня 1993 р. – К., 1993. – 121 с.
  56. Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни. – К., 1997. – 403 с.; Гриневич В.А. До питання про діяльність ОУН у Червоній Армії в роки Другої світової війни // Сторінки воєнної історії України: 36 наук. статей. – Вип. 1. – К., 1997. – С. 201-217; Україна в Другій світовій війні // Уроки історії та сучасність: Матеріали міжнародної наукової конференції (27-28 жовтня 1994 р.). – К., 1995. – 28 с.; Актуальні проблеми історії Великої Отчественної війни: Матеріали наукової конференції, посвященої 50-літтю перемоги в Великій Отчественній війні // Военный Университет (Харьков): Сборник научных трудов. – 1995. – № 4. – С. 52-59.
  57. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни: Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1996. – 354 с.
  58. Кентій А.В. Нариси історії Організації Українських націоналістів (1929-1941). – К., 1998. – 20 с.; Його ж. Нариси організації українських націоналістів (1941-1942). – К., 1999. – 202 с.; Його ж. Українська повстанська армія в 1942-1943 рр. – К., 1999. – 288 с.
  59. УДЖ. – 1997. – № 4. – С. 3.
  60. Коваль М.В. ОУН-УПА: Між “третім рейхом” і сталінським тоталітаризмом // УДЖ. – 1994. – № 2-3. – С. 45-59; ОУН-УПА в Другій світовій війні: Документи і матеріали // УДЖ. – 1991. – № 11. – С. 47-81; Коваль М.В. Друга світова і Велика Вітчизняна Війна та сьогодні // УДЖ. – 1995. – № 3. – С. 3-22; Шитнок М.М. Діяльність підпільної організації “Партизанська Іскра” в світі нових історичних документів (1942-1943 рр.) // УДЖ. – 1998. – № 3. – С. 101-107; Патриляк І.К. Військові плани ОУН в інституті революційного проводу // УДЖ. – 2000. – № 2. – С. 127-137; Коваль М.В. Друга світова війна та історична пам'ять // УДЖ. – 2000. – № 3. – С. 3-21; № 4. – С. 3-19; Його ж. 1941 рік: Проблеми історичної пам'яті // УДЖ. – 2001. – № 3. – С. 69-91.

61. Чайковський А.С. Невідома війна. – К.: Україна, 1995. – 294 с.
62. Трубайчук А. Друга світова війна. – К., 1995. – 257 с.
63. Коваль М.В. Україна в Другій Світовій і Великій Вітчизняній війні (1939-1945 рр.). – К.: Альтернатива, 1999. – 321 с.
64. Брицький П.П. Україна у Другій світовій війні (1934-1945 рр.). – Чернівці, 1995. – 251 с.
65. Метелиця Д.О. Підпільний і партизанський рух на нескореній землі України. – Харків, 1996. – 171 с.
66. Шитюк М.М. Партизанський і підпільний рух на території Миколаївщини (1941-1944 рр.). – Миколаїв, 1996. – 71 с.
67. Историческая память. – Одесса: Астропринт, 2000. – 136 с.
68. Останній сталінський удар. – Херсон, 1997. – 263 с.

Надійшла до редколегії 05.07.2002 р.